

Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΠΙΚΟΥΡΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ

ομιλία του Λεωνίδα Α.Αλεξανδρίδη στον Κήπο Αθηνών στις 17/1/2013

1. - Υπάρχει γενική αντίληψη ότι η ιδέα της προόδου ήταν σχεδόν απύσχα στην αρχαιότητα. Δεν έχουν βρεθεί ίχνη της ούτε στον Σωκράτη, ούτε στον Πλάτωνα, ούτε στους στωικούς μέχρι τον Σενέκα. Είναι βέβαιο ότι η ιδέα αυτή παρουσιάστηκε αργά και παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα νεφελώδης. Στον Μεσαίωνα έλλειψε από τους σχολαστικούς, και δεν ζωντάνεψε παρά στην Αναγέννηση.

Προξενεί εντύπωση, γιατί ο άνθρωπος χρειάστηκε τόσο χρόνο να αντιληφθεί την κίνηση που τον πηγαιίνει προς τα μπρός, που τον κάνει να αναζητά ακατάπαυστα και να βρίσκει το καλύτερο.

- Ανταγωνισμός ανάμεσα στην θεμελιώδη ιδέα κάθε θρησκείας και στην ιδέα της προόδου.

Η ιδέα της προόδου βρίσκεται σε ανταγωνισμό με την θρησκευτική ιδέα, και εάν η μια παρέμεινε για πολύ χρόνο βουβή, είναι γιατί η άλλη παρέμενε κυρίαρχη για πολύ χρόνο. Αντίθετα, με την ανάπτυξη των φυσιοκρατικών συστημάτων, έχουμε αργά ή γρήγορα και την ανάπτυξη της έννοιας της προόδου.

Η πίστη στην πρόοδο, είναι η πίστη στην κατωτερότητα του παρελθόντος σε σχέση με το παρόν και το μέλλον. Οι περισσότερες θρησκείες, αντίθετα, αποδίδουν σε μια παντοδυναμία την προέλευση των πραγμάτων που δημιουργεί τον κόσμο και τον άνθρωπο κατ' εικόνα της: αντιλαμβανόμεστε τότε δύσκολα έναν κόσμο που, από την προέλευσή του και βγαίνοντας από τα χέρια του δημιουργού, θα ήταν ατελής και κακός. Φαίνεται ότι, για να αναζητήσουμε το καλό, πρέπει μάλλον να γυρίσουμε προς την αρχή των πραγμάτων, προς την εποχή όπου ο κόσμος ήταν κατά κάποιο τρόπο πιο θεϊκός, καθώς ήταν πιο νέος. Το να γυρίσουμε πίσω στους αιώνες, σημαίνει να πλησιάσουμε τον Θεό. Όλες οι θρησκείες είναι έτσι αναγκασμένες να εξηγήσουν το κακό που βρίσκεται μέσα στον κόσμο από ξεπεσμό, αντί να εξηγήσουν το καλό που βρίσκεται σ' αυτόν από την πρόοδο.

Θα πρέπει να προσθέσουμε στην λατρεία των θεών και την λατρεία των προγόνων και των ηρώων, που συνδέεται στενά με αυτήν. Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της ζωής, οι γονείς εμφανίζονται στα παιδιά μάλλον ως ανώτερα όντα παρά ως ίσα, και ποτέ δεν χάνουν τελείως τον χαρακτήρα αυτόν μπροστά στα μάτια τους. Εκτός τούτου οι ίδιοι οι γονείς πάντα συνηθίζουν να υποβιβάζουν το παρόν και να δηλώνουν ότι ήταν καλύτερη η εποχή που χαιρόντουσαν τα νιάτα τους και τη δύναμή τους. Εξαιτίας αυτής της διπλής ψευδαισθησης που παράγεται από τον σεβασμό των παιδιών και από μια φυσική αλληλουχία ιδεών, φαντάζονταν την παρακμή, τον εκφυλισμό των ανθρώπων και του κόσμου. Οι πρόγονοι μας, τους οποίους δεν γνωρίσαμε και των οποίων η παράδοση ομόρφαινε τα κατορθώματά τους, μας φαίνονται περισσότερο σοφοί και δυνατοί από τους πατέρες μας. Μπορούμε πάντοτε να μετρηθούμε με τους ζωντανούς και να κρίνουμε την υπεροχή τους. Δεν μπορούμε να μετρηθούμε με τους νεκρούς, που το μέγεθος τους έχει τάση να μεγαλώνει στην μνήμη των ανθρώπων, όπως έβλεπαν να μεγαλώνει κάτω από το βλέμμα των θεών του Ομήρου. Η ανάμνηση δεν μεγαλώνει τα πράγματα όσο και η φαντασία, κυρίως όταν υπάρχει βοήθεια από θρησκευτικό σεβασμό. Οι πρώτοι άνθρωποι, ήταν λοιπόν η δυνατή ράτσα. Θεϊκό αίμα κυλούσε στις φλέβες τους, ήταν παιδιά των θεών. Και λίγο-λίγο οι θεοί, οι πρόγονοι, το παρελθόν συγχέονται σε μια και μόνη λατρεία. Κάθε θρησκεία τείνει έτσι να γίνει η λατρεία του παρελθόντος.

Κατά συνέπεια, εάν κάποια μέρα ο άνθρωπος θελήσει να πραγματοποιήσει ένα ιδεώδες ευτυχισμένης ζωής, έναν χρυσό αιώνα σχεδιασμένο σε αντίθεση με την παρούσα εποχή, αυτό δεν θα βρίσκεται στο μέλλον, αλλά θα το τοποθετήσει φυσικότερα στο παρελθόν. Η θρησκεία και η παράδοση φαίνεται να μας λένε: για να αντικρύσετε το ιδεώδες που αναζητάτε, μην

κοιτάτε μπροστά σας, να κοιτάτε πίσω σας. Γυρίστε πίσω. Αλλά αυτό το ιδεώδες που βρίσκεται έτσι πίσω μας, μας ξεφεύγει. Γυρίζοντας πίσω προς αυτό, το χάνουμε και το βλέπουμε να χάνεται στα αχανή βάθη του παρελθόντος. Τίποτα πιο ασύμβατο με το πνεύμα των πρωτόγονων θρησκειών, από την αντίληψη μιας προόδου που πραγματοποιείται κάθε μέρα στην ανθρωπότητα, μιας καλύτερης κατάστασης όπου θα μπορούσαμε να την φτάσουμε με μόνο τις ίδιες μας τις δυνάμεις και χωρίς θεϊκή βοήθεια: ο άνθρωπος, μόνος του, δεν μπορεί παρά να αποτύχει και να πέσει. Αλλά για να σηκωθεί ξανά και να κάνει ένα βήμα μπροστά, έχει ανάγκη από μια ανώτερη δύναμη. Είναι η θεωρία της πτώσης που είναι αντίθετη με αυτήν της προόδου.

- Η ιδέα της προόδου είναι συνυφασμένη με κάθε φυσιοκρατική και αισθησιοκρατική θεωρία. Περιλαμβάνονταν στα συστήματα του Επίκουρου και του Δημόκριτου.

Αντίθετα, όταν η θρησκεία παραμεριστεί, μπορούμε να αντιληφθούμε θεωρία του κόσμου που θα έχει σαν βασική της αρχή ή σαν συνέπεια την πίστη σε μια εξέλιξη, σε μια αργή πρόοδο στο χρόνο. Πράγματι είμαστε αναγκασμένοι να ανατρέξουμε, με τον Δημόκριτο ή τον Επίκουρο, στην υπόθεση ενός αρχικού χάους που οργανώνεται σιγά-σιγά με τους νόμους της μηχανικής και με την δράση του αυθορμητισμού. Αυτή η βαθμιαία οργάνωση του κόσμου συνιστά ήδη μια εξέλιξη, τουλάχιστον μια τυπική πρόοδο. Κατόπιν, όταν πρόκειται να εμφανισθεί ο άνθρωπος στον ΚΟΣΜΟ όπως αυτός είναι έτσι κατασκευασμένος, είναι αδύνατο να υποθέσουμε ότι η ανθρωπότητα έφτασε με την πρώτη στο σημείο του πολιτισμού όπου την βρίσκουμε να έχει φτάσει. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος δεν παίρνει από τα χέρια του θεού δημιουργού τον πολιτισμό του έτοιμο, θα πρέπει να τον δημιουργήσει μόνος του με τον καιρό, να δώσει ο ίδιος στον εαυτό του την γλώσσα, αυτό το πρώτο εργαλείο, κατόπιν όλα τα άλλα εργαλεία. Πρέπει η νόησή του να αναπτύσσεται βαθμιαία, τα ήθη του να εξαγνίζονται, ώστε να γεννηθεί η κοινωνία και να υποστεί η ίδια μια εξέλιξη στο πέρασμα των αιώνων. Επίσης κάθε μη θρησκευτική θεωρία για τον κόσμο υποθέτει σαν πόρισμα και σαν επιβεβαίωση μια ιστορία της προόδου του ανθρώπου. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το θαύμα από τον κόσμο χωρίς να το αποκλείσουμε από την ανθρωπότητα. Και, η μόνη υπόθεση που αποκλείει τελείως το θαύμα, είναι αυτή ενός αργού και συνεχούς μετασχηματισμού στο χρόνο, μιας πορείας βήμα-βήμα προς τα μπρος. Έτσι γίνεται ανώφελη η επίκληση του θαύματος, και η ιδέα της προόδου έρχεται να αντιταχθεί σε αυτήν της δημιουργίας.

Οι αισθησιοκρατικές θεωρίες ασχολούνται με την νόηση προϊόν της αίσθησης, προκειμένου να κάνουν από αυτήν χάρισμα άμεσα αντιληπτό από διαίσθηση το αληθινό και το αγαθό. Όλες οι ανθρώπινες γνώσεις γίνονται πλέον αντιληπτές ως ένας σωρός συσσωρευμένων αισθητηριακών αντιλήψεων. Και, αυτός ο σωρός αυξάνει ασταμάτητα όσο προχωρά ο χρόνος. Ο χρόνος γίνεται λοιπόν ο βασικός παράγοντας όλων των γνώσεων μας, και το ανθρώπινο πνεύμα δεν είναι περισσότερο από ένα είδος μεγάλου *αισθητήρα* που προσφέρει από αιώνα σε αιώνα μια επιφάνεια απλωμένη σε όλες τις δυνατές εντυπώσεις. Για ένα ον που αισθάνεται ή για μια ομάδα όντων που αισθάνονται το γεγονός της διάρκειας από μόνο του συνιστά πρόοδο, επειδή κάθε νέα στιγμή θα μπολιάζει νέες αισθητηριακές αντιλήψεις στο σωρό των αισθήσεων που έχουν ήδη αποκτηθεί. Επίσης η ιδέα της προόδου φαίνεται να έχει εμφανιστεί πρώτα στις θεωρίες που έχουν κατά προτίμηση θεωρήσει τον άνθρωπο ως το ον που αισθάνεται.

Συνοψίζοντας, η ιδέα της προόδου ή της εξέλιξης είναι συνυφασμένη με όλες τις φυσιοκρατικές και αισθησιοκρατικές θεωρίες. Περιλαμβάνονταν στο σύστημα του Επίκουρου και του Δημόκριτου όπως και σε κάθε άλλο ανάλογο σύστημα. Μένει να μάθουμε εάν ο Επίκουρος ήταν ένας από τους σπάνιους διανοητές της αρχαιότητας που θεωρούσαν τον άνθρωπο επιδεκτικό προόδου. Και γι' αυτό είναι που πρέπει να ερευνήσουμε τα κείμενα του Επίκουρου και του Λουκρήτιου.

2. – Κείμενα του Λουκρήτιου και του Επίκουρου, που δείχνουν μέχρι ποιο σημείο έφτασε η ιδέα της προόδου στην επικούρεια φιλοσοφία.

– Σε ένα απόσπασμα από την επιστολή προς Ηρόδοτο, ο Επίκουρος λέει ότι τα διάφορα όντα, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, έχουν την προέλευση τους από τον κόσμο όπου κατοικούν και όχι έξω από αυτόν. Αφού επανέφερε έτσι την ύπαρξη του ανθρώπου σε μια τελείως γήινη και φυσική προέλευση, αφιερώνει κάποιες λέξεις στον ανθρώπινο πολιτισμό:

«Πρέπει να δεχθούμε, λέει, στους ανθρώπους η εμπειρία και η αναγκαιότητα ήρθαν συχνά σε βοήθεια στη φύση. Ο λογισμός τελειοποίησε τα δεδομένα της φύσης και πρόσθεσε νέες ανακαλύψεις, εδώ πιο γρήγορα, εκεί πιο αργά. Πότε διασχίζοντας τις περιόδους του χρόνου από την εποχή του απείρου, πότε σε περιόδους πιο σύντομες.» (Διογένης Λαέρτιος, Χ, 75.) Σε αυτές τις λίγες γραμμές βλέπουμε να υποδεικνύονται οι τρεις κύριες αιτίες της προόδου στην ανθρωπότητα, η εμπειρία που μας διδάσκει (ΔΙΔΑΧΘΗΝΑΙ), η αναγκαιότητα που μας σπρώχνει (ΑΝΑΓΚΑΣΘΗΝΑΙ), τέλος η λογική (ΛΟΓΙΣΜΟΣ) που αναπτύσσει όλες τις έννοιες που δεχόμαστε από τη φύση και που δημιουργεί την επιστήμη. Εξάλλου βρίσκουμε εδώ σημειωμένο τον τόσο σημαντικό ρόλο του χρόνου που, πολλαπλασιάζοντας ασταμάτητα τις εμπειρίες, κάνει πάντοτε δυνατή, σε μια χρονική περίοδο μικρότερη ή μεγαλύτερη, την λύση ενός λιγότερο ή περισσότερο δύσκολου προβλήματος. Ο Επίκουρος φέρνει σαν παράδειγμα την γλώσσα, που ο άνθρωπος απόκτησε αυθόρμητα και την τελειοποίησε λίγο-λίγο, με πολύχρονη εργασία.

– Η μέθοδος της σύγχρονης κοινωνιολογίας χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Λουκρήτιο.

Στον Λουκρήτιο βρίσκουμε πραγματική και πλήρη ανάλυση, για τις διαδοχικές προόδους της ανθρωπότητας. Κατ' αρχήν στο 5^ο Βιβλίο του *Περί της Φύσεως των Πραγμάτων* υπάρχει προσπάθεια να καταστρέψει τους μύθους για τον χρυσό αιώνα και να διαψεύσει τις φαντασίες των ποιητών και των θεολόγων. Ίσως δεν έχουμε αντιληφθεί αρκετά ότι δεν ήταν καθόλου δυνατό να καταργήσουμε την θεολογική αντίληψη του χρυσού αιώνα χωρίς να την αντικαταστήσουμε με την εντελώς νέα ιδέα που ο Λουκρήτιος αντέταξε στους αρχαίους μύθους. Ούτε στον Ritter, ούτε στον Zeller, ούτε στον Lange, ούτε στους κυριότερους ιστορικούς της φιλοσοφίας, δεν είδαμε τον Λουκρήτιο να συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρώτους που προώθησαν την ιδέα της προόδου. Χωρίς αμφιβολία έχουμε ήδη ξαναβρεί στον Λουκρήτιο μεγάλο αριθμό σύγχρονων ιδεών, όπως αυτές της εξέλιξης και της φυσικής επιλογής. Αλλά η ιδέα της ανθρώπινης προόδου, της ηθικής προόδου, διανοητικής και βιομηχανικής, που τόσο ξεκάθαρα εκφράζεται, ελάχιστα έχει επισημανθεί μέχρι τώρα. Εντούτοις το 5^ο Βιβλίο του Λουκρήτιου έχει την μεγαλύτερη αναλογία με το *Σχέδιο της προόδου του ανθρώπινου πνεύματος* γραμμένο στις μέρες μας από τον Condorcet. Ενώ ο Λουκρήτιος μετέφερε έτσι την ιδέα της προόδου και της εξέλιξης στην ανθρωπότητα, προηγείτο συγχρόνως από την σύγχρονη κοινωνιολογία, που στηρίζεται στην ιστορία και στις επιστήμες, που προχωρά όχι *εκ των προτέρων* αλλά *εκ των υστέρων*, που περιορίζεται με μια λέξη να ερμηνεύει τα γεγονότα για να συμπεράνει από αυτά τις τάσεις της ανθρώπινης κίνησης και από αυτά ακριβώς τους ηθικούς ή κοινωνικούς νόμους.

– Τρεις βασικές αιτίες της προόδου.

Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο όπως και σύμφωνα με τον Επίκουρο, η πρόοδος έχει τρεις κύριες αιτίες: την ανάγκη, που μας κάνει να αναζητούμε και να ψηλαφίζουμε με κάθε αίσθηση, την εμπειρία, που συσσωρεύει στο πέρασμα του χρόνου τα αποτελέσματα αυτών των διαδοχικών ψηλαφήσεων, τέλος τη λογική, την «*ακούραστη λογική*», που εργάζεται ακατάπαυστα στα δεδομένα των αισθήσεων και συμπεραίνει από αυτά ότι περιέχεται εκεί. Ο Λουκρήτιος διακρίνει με επιμέλεια αυτές τις διαφορετικές αιτίες και μάλιστα αντιπαραθέτει με επιμονή στον *χρόνο*,

που «φέρνει αργά στο φως όλες τις ανακαλύψεις», την λογική, «που τις φέρνει στο φως». Είναι η λογική με την βοήθεια του χρόνου που «λίγο-λίγο διδάσκει τους ανθρώπους βήμα-βήμα.» (V 1386, 1445).

- Η πρωτόγονη ανθρωπότητα.

Ο Λουκρήτιος στην ανάλυση του για την πρόοδο του ανθρώπου, αρχίζει με τρόπο πολύ επιστημονικό σβήνοντας όλα και ξαναρχίζοντας με όλα όσα χρειάζονται για έναν πολιτισμό λίγο –πολύ προχωρημένο: υποθέτει τον άνθρωπο πρωτόγονο απαλλαγμένο από κάθε είδους εργαλεία, που δεν γνωρίζει ούτε να καλύψει το σώμα του με τα δέρματα των ζώων, που βγάζει ακόμα άναρθρες κραυγές. Κατά τα άλλα ο άνθρωπος αυτός της πρώτης περιόδου ήταν, σύμφωνα με αυτόν, πολύ πιο δυνατά συγκροτημένος απ’ ότι είμαστε εμείς σήμερα. Είχε δυνατό σκελετό και δυνατούς μυς, το δέρμα του ήταν σκληραγωγημένο στο κρύο και στη ζέστη: οι υποθέσεις του Λουκρήτιου είναι εδώ αρκετά σύμφωνες με τα συμπεράσματα στα οποία η ανθρωπολογία έχει καταλήξει στις μέρες μας.(V 923) Οι άνθρωποι, προσθέτει, τριγυρνούσαν σε αγέλες, όπως τα ζώα. Ζούσαν κυρίως με φρούτα και λαχανικά, έσβηναν την δίψα τους στα ποτάμια. Μια αρχαία πεποίθηση θέλει τους πρώτους ανθρώπους, να τρομάζουν όταν ο ήλιος χανόταν το βράδυ από τον ορίζοντα, να τον καλούν με δυνατή φωνή μέχρι το πρωί: Ο Λουκρήτιος με αξιοσημείωτο επιστημονικό πνεύμα, απορρίπτει την πεποίθηση αυτή. (V 970). Οι άνθρωποι, λέει, ήταν συνηθισμένοι από την παιδική τους ηλικία, όπως τα ζώα, στην διαδοχική εναλλαγή της ημέρας και της νύχτας. Δεν έβλεπαν λοιπόν σ’ αυτήν τίποτα το εκπληκτικό, και δεν φοβόντουσαν καθόλου ότι μια αιώνια νύχτα βασιλεύει στη γη: ήταν γι’ αυτούς μια αντίληψη τόσο πολύπλοκη και τόσο σοφή.

- Η κατάσταση της φύσης και η κατάσταση του πολέμου.

Εάν οι πρώτοι άνθρωποι ήσαν γυμνοί και χωρίς όπλα, είχαν τουλάχιστον δυνατά χέρια και επιδέξια πόδια: ήταν αρκετά, για να υποστηρίξουν χωρίς πολλά μειονεκτήματα την μάχη για τη ζωή. Έφευγαν μπροστά στα μεγάλα ζώα, αλλά επιτίθεντο στα λιγότερο επικίνδυνα, τους πετούσαν από μακριά πέτρες, ή από κοντά τα κτυπούσαν με βαριά ρόπαλα. Τη νύχτα ξάπλωναν στη γη, κρύβονταν μέσα στους λόγγους, ή μέσα σε σπηλιές. (V 960)

Την εποχή εκείνη, λέει ο Λουκρήτιος, «οι άνθρωποι ήσαν ανίκανοι να ασχοληθούν με το κοινό καλό, δεν ήξεραν ούτε νόμους ούτε ηθικούς κανόνες στις μεταξύ τους σχέσεις. Καθένας άρπαζε τη πρώτη λεία που του πρόσφερε η τύχη, και, από το αυθόρμητο της φύσης του, γνώριζε να να ζει και να φροντίζει μονάχα για τον εαυτό του.» (V 955) Τέτοια είναι λοιπόν η κατάσταση της φύσης: είναι η κατάσταση του εγωισμού, είναι η ζωή μόνο γι’ αυτόν τον ίδιο, είναι επίσης η κατάσταση του πολέμου, όπου βασιλεύει η δύναμη του πιο ισχυρού.

- Οι πρώτες ανακαλύψεις των ανθρώπων.

Τρεις μεγάλες ανακαλύψεις, που σημαδεύουν τις πρώτες προόδους της ανθρωπότητας, βγήκαν από τον άνθρωπο αυτής της σχεδόν κτηνώδους κατάστασης: έμαθε να ντύνεται από το γδάρισμα των ζώων, επινόησε να κατασκευάζει καλύβες, και τέλος και κυρίως να ανάβει φωτιά. « Με τη φωτιά σαν μέσο και με τις νέες εφευρέσεις, οι άνθρωποι που είχαν πιο έξυπνο μυαλό και πιο δυνατή νόηση εισήγαγαν από μέρα σε μέρα αλλαγές στην τροφή και παλιό τρόπο ζωής.» (V 1105) Αλλά, θα πείτε, πως ανακαλύφτηκε η τέχνη της φωτιάς; Ίσως με τον κεραυνό που πρώτος έκαψε δάση, ίσως με την τριβή απλά των κλαδιών από τον άνεμο.(V 1090).

- Σύσταση της οικογένειας, κατόπιν των πρώτων κοινωνιών.

Όπως και να είναι, από τη στιγμή που ανακαλύφθηκε η φωτιά, από τη στιγμή που κατασκευάστηκαν οι πρώτες καλύβες, γεννιέται η οικογένεια. Ο άνδρας και η γυναίκα, που μέχρι

τότε ενώνονταν κατά τύχη, στα δάση, μαζεύονται γύρο από τη φωτιά, κάτω από κοινή στέγη. Εδώ ανοίγει νέα περίοδος στην ιστορία της ανθρωπότητας, όπως σημειώνει καθαρά ο Λουκρήτιος: από τη μια μεριά τα σώματα μαλακώνουν υπό την επίδραση αυτής της κατά κάποιο τρόπο πιο άνετης ύπαρξης, από την άλλη μεριά οι ατίθασες ψυχές των γονέων συγκινούνται από τα χάδια των παιδιών τους¹. (V 1010). Σύμφωνα με αυτήν την πολύ σωστή παρατήρηση του Λουκρήτιου, το παιδί θα έπαιζε σημαντικό ρόλο στον πολιτισμό.

Με την συγκρότηση της οικογένειας, αγγίζουμε την γέννηση της κοινωνίας, που δεν είναι άλλο πράγμα από μια σύνδεση οικογενειών. Αλλά, για να επιβιώσει, η κοινωνία προϋποθέτει την ύπαρξη συγκεκριμένης δικαιοσύνης ανάμεσα στα άτομα που την αποτελούν. Πως αυτή η δικαιοσύνη θα μπορέσει να καθιερωθεί ανάμεσα σε ανθρώπους για τους οποίους ο Λουκρήτιος και ο Επίκουρος μας έχουν πει ότι κινούνται αποκλειστικά από προσωπικό συμφέρον;

– Η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου που εξέφρασαν ο Λουκρήτιος και ο Επίκουρος,

Για να λύσει αυτό το πρόβλημα, ο Λουκρήτιος εισάγει μαζί με τον Επίκουρο την ιδέα της σύμβασης: τοποθετεί στην αρχή κάθε κοινωνίας μια συμφωνία περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένη, την οποίαν αποδέχονται τα διάφορα άτομα: εφ' όσον δεν υπάρχει συμφωνία, δεν υπάρχει καθόλου κοινωνία ούτε δικαιοσύνη ανάμεσα στους ανθρώπους όπως ακριβώς στα ζώα: Αυτή ακριβώς η συνθήκη, πραγματοποιώντας μια νέα πρόοδο για την ανθρωπότητα και για τον κόσμο, δημιουργεί την δικαιοσύνη. «*Τότε, λέει ο Λουκρήτιος, άρχισαν οι γείτονες να δημιουργούν φιλικούς δεσμούς, πείστηκαν να αποφεύγουν την αδικία και τη βία, να προστατεύουν αμοιβαία τις γυναίκες και τα παιδιά, δηλώνοντας έκτοτε με χειρονομίες και άναρθρες κραυγές ότι είναι δίκαιο να δείχνουν έλεος για όλους του αδυνάτους.*» (V 1019).

Δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου που έχει εκφραστεί από τον Επίκουρο και κυρίως από τον Λουκρήτιο. Εντούτοις έχει κεφαλαιώδη σημασία στην επικούρεια φιλοσοφία, σημασία που βγαίνει από τα κείμενα του Διογένη Λαέρτιου (X, 150). Ο Λουκρήτιος, τόσο πιστός και στις μικρότερες λεπτομέρειες της θεωρίας του δασκάλου, δεν μπορούσε να παραλείψει να αναπαραγάγει την ιδέα αυτή, μεταφράζοντας στα λατινικά το : *ΣΥΝΘΗΚΑΣ ΠΟΙΕΙΣΘΑΙ ΤΑΣ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΜΗ ΒΛΑΠΤΕΙΝ ΑΛΛΗΛΟΥΣ ΜΗΔΕ ΒΛΑΠΤΕΣΘΑΙ*. – Δεν γνωρίζουμε αρκετά εάν η ιδέα του συμβολαίου, από την οποία ο Hobbes και ο Rousseau θα πάρουν τόσο μεγάλο μέρος, είναι περισσότερο ή λιγότερο ασυνείδητη ανάμνηση της επικούρειας φιλοσοφίας.

Η πρωτόγονη συμφωνία που είναι η προέλευση της κοινωνικής δικαιοσύνης δεν είχε ανάγκη τη γλώσσα για να καθιερωθεί: οι άνθρωποι συνεννοούντο μεταξύ τους πρώτα με σήματα, όπως τα ζώα.

– Η τήρηση του κοινωνικού συμβολαίου, προϋπόθεση ύπαρξης για τους λαούς.

Αφού έγινε η συμφωνία, δεν εξακολουθούν όλοι να την λαμβάνουν υπόψη, και εδώ και εκεί η ομόνοια χάλασε πολλές φορές. Αλλά, λέει ο Λουκρήτιος, «*Η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων και οι καλύτεροι τηρούσαν πιστά τις συνθήκες.*» Η πιο κτυπητή απόδειξη ότι η δικαιοσύνη, αφού καθιερώθηκε, είχε μαζί της το πλήθος και την ισχύ, είναι, σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, η ύπαρξη του ανθρωπίνου γένους: «*αλλιώς, λέει, η ανθρωπότητα θα είχε εντελώς καταστραφεί και η ανθρωπινή φυλή δεν θα είχε καταφέρει να διαιωμισθεί.*» (V 1023) Έτσι με την εφαρμογή του μεγάλου νόμου της φυσικής επιλογής που είχε ήδη διατυπωθεί, ο Λουκρήτιος μας δείχνει ότι η δικαιοσύνη και η τήρηση του κοινωνικού συμβολαίου αποτελούν προϋπόθεση ακόμα και για την ύπαρξη για τους λαούς: η πραγματική μας ζωή σηματοδοτεί τον θρίαμβο της δικαιοσύνης στο παρελθόν, και για να ζήσουν οι απόγονοί μας θα πρέπει να θριαμβεύσει επίσης στο παρόν και στο μέλλον.

¹ Λουκρ., V, 1010.

- Επικούρεια θεωρία για την γλώσσα.

Ο συνεταιρισμός των ανθρώπων μεταξύ τους μπόρεσε να προωθήσει την ύπαρξη της έναρθρης γλώσσας, δεν άργησε εντούτοις να την οδηγήσει μέσω μιας τελείως φυσικής προόδου. Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο όπως σύμφωνα με τον Επίκουρο, η γλώσσα ήταν απλά στην προέλευσή της η μετάδοση κάποιων ήχων σε αρμονία με τις αισθήσεις και τις ιδέες κάθε ανθρώπου. (V 1027. Διογένης Λαέρτιος X, 75). Ακόμα και στα ζώα βλέπουμε αυτήν ή εκείνη την συγκίνηση, αυτό ή εκείνο το συναίσθημα να εκφράζεται με ιδιαίτερους ήχους, πολύ διακριτούς, που το εύρος τους σχηματίζει ήδη ένα είδος στοιχειώδους γλώσσας. «*Αν λοιπόν τα διαφορετικά αισθήματα των ζώων τα κάνουν να προτιμούν διαφορετικούς ήχους, αν και μουγκά, πόσο πιο φυσικό είναι ότι μπόρεσαν οι άνθρωποι να δηλώσουν με διαφορετικούς ήχους διαφορετικά πράγματα.*» (V 1075). Έτσι σε όλα τα όντα, κάθε αίσθημα τείνει να μεταφράζεται προς τα έξω από ένα σημείο που το αντιπροσωπεύει: στον άνθρωπο, που είναι καλύτερα προικισμένος, τα σημεία αυτά θα είναι απαραίτητα πιο τέλεια και θα τελειοποιούνται συνεχώς. Κατά τα άλλα, η γλώσσα εκφράζοντας στην προέλευση ιδέες και συναίσθημα τελείως προσωπικά, που διαφέρουν σύμφωνα με τον τόπο και τα άτομα, διέφερε και αυτή με τον ίδιο τρόπο. Μόνο πολύ αργότερα οι συμβάσεις προέκυψαν ανάμεσα στους ανθρώπους του ίδιου έθνους για να δώσουν σ' αυτήν ή σ' εκείνην τη λέξη ομοιόμορφη και καθορισμένη έννοια. Λίγο-λίγο ένας όρος που, από την προέλευσή του, δεν είχε εκφράσει παρά μια συγκίνηση ή μια σκέψη εντελώς προσωπική κατέληξε έτσι να εκφράζει τις σκέψεις και τις συγκινήσεις όλου του κόσμου. Σε ότι αφορά τις λέξεις που εκφράζουν πράγματα μη αισθητά, εισήχθησαν πολύ αργότερα από ανθρώπους με υψηλότερη νόηση, δεν έχουν τίποτα το πρωτόγονο. (Διογένης Λαέρτιος X, 76).

Η λύση που έδωσε ο Επίκουρος και επανέλαβε ο Λουκρήτιος αξίζει να την σημειώσουμε: θα μπορούσε να ενσωματωθεί εύκολα στις μεγάλες σύγχρονες θεωρίες του Darwin και του Spencer. Επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά την υπόθεση αυτή, που αναπτύχθηκε για πρώτη φορά από τους επικούρειους, μιας προόδου της ανθρωπότητας αργής και συνεχούς.

- Ανακάλυψη του χαλκού και του σιδήρου. Η τέχνη της ύφανσης και το πρώτο ρούχο.

Είδαμε ότι, σύμφωνα με τον Λουκρήτιο, «*τα πρώτα εργαλεία των ανθρώπων ήταν τα χέρια τους, τα νύχια τα δόντια, κατόπιν οι πέτρες και τα κλαδιά των δέντρων, κατόπιν η φλόγα και η φωτιά*» (V 1280). Σημειώνουμε πόσο είναι επιστημονικά ακριβής αυτή η διαβάθμιση. Πολύ αργότερα ανακάλυψαν τα μέταλλα και έμαθαν να τα κατεργάζονται. Το πρώτο μέταλλο που χρησιμοποίησαν ήταν ο χαλκός: «*Η χρήση του χαλκού, λέει ο Λουκρήτιος, προηγήθηκε αυτής του σιδήρου διότι ήταν πιο εύκολη η κατεργασία του και ήταν πιο κοινός.*» Γνωρίζουμε πως η σύγχρονη επιστήμη επιβεβαίωσε την υπόθεση αυτή. Μετά από μια νέα χρονική περίοδο, οι άνθρωποι γνώρισαν τον σίδηρο, και αυτό το πιο σκληρό μέταλλο αντικατέστησε λίγο-λίγο τον χαλκό.

Με την γνώση των μετάλλων και κυρίως του σιδήρου άρχισε η βιομηχανία στην ανθρωπότητα. «*Έπλεκαν τα ρούχα, λέει ο Λουκρήτιος, πριν κάνουν τα υφαντά. Η τέχνη της υφαντικής ακολούθησε την ανακάλυψη του σιδήρου: μόνο με τον σίδηρο μπόρεσαν να φτιάξουν εργαλεία τόσο λεπτά όσο ο αργαλιός, τ' αδράχτια, οι βέργες, και οι σαΐτες οι ράβδοι.*» (V 1350). Και ο Λουκρήτιος παρατηρεί ότι χωρίς αμφιβολία οι άνδρες, και όχι οι γυναίκες, ανακάλυψαν τα εργαλεία αυτά και τα χρησιμοποίησαν πρώτοι, «*γιατί είναι πιο εφευρετικοί και κυριαρχούν πολύ στις τέχνες.*» (V 1355). Κατόπιν άφησαν στις γυναίκες αυτές τις εργασίες που δεν απαιτούσαν μεγάλη δύναμη για να πάνε σε εργασίες πιο σκληρές. Ο Lange, στο έργο του *Ιστορία του υλισμού*, βρίσκει ότι η σκέψη αυτή έχει αξιοσημείωτη λεπτότητα, και συμπληρώνει: «*Σήμερα που η εργασία των γυναικών εισάγεται βήμα-βήμα μερικές φορές βίαια, σε επαγγέλματα που είναι ανοικτά και τα εκμεταλλεύονται για πολύ χρόνο μόνο οι άνδρες, αυτή η σκέψη μας*

φαίνεται πολύ πιο φυσική από ότι μπορούσε να φαίνεται την εποχή του Επίκουρου και του Λουκρήτιου, όπου δεν γίνονταν ακόμα παρόμοιες επαναστάσεις σε ολόκληρους κλάδους της βιομηχανίας.» (Ιστορία του Υλισμού τ. Ι .) Στην πραγματικότητα, η υπόθεση του Λουκρήτιου είναι πιο αμφισβητήσιμη απ' ότι πιστεύει ο Lange: γιατί η κατωτερότητα της γυναίκας από τον άνδρα στις βιομηχανικές εργασίες, ιδικά σ' αυτές που απαιτούν δεξιότητα, δεν είναι περισσότερο αποδεδειγμένη στις μέρες μας απ' ότι στην αρχαιότητα.

Συγχρόνως με την τέχνη της υφαντουργίας, ο άνθρωπος μάθαινε με συνεχή «ψηλαφίσματα» την τέχνη να καλλιεργεί τη γη, να σπέρνει, να μπολιάζει. Σιγά-σιγά οι άγριοι καρποί ή τα βαλανίδια, τα απλά στρώματα από φύλλα, τα ρούχα από δέρματα ζώων, περιφρονήθηκαν. *«Εντούτοις, λέει ο Λουκρήτιος, δεν αμφιβάλλω ότι ο εφευρέτης αυτού του χοντροκομμένου ρούχου δεν ήταν κάποτε αντικείμενο γενικού φθόνου, που οι άλλοι άνθρωποι τον σκότωσαν σε ενέδρα και δεν μοιράστηκαν μεταξύ τους την ματωμένη του προβιά, χωρίς να την χαρούν οι ίδιοι... Αλλά μια νέα ανακάλυψη κάνει κακό στις παλιές και αλλάζει τελείως τα γούστα μας.»*

- Οι βιομηχανικές τέχνες και οι καλές τέχνες.

Στις καθαρά βιομηχανικές τέχνες ήρθαν να προστεθούν οι *καλές τέχνες*: άρχισαν από το να μην είναι παρά μια απλή ψυχαγωγία, μια ευχάριστη συνέχεια που ακολουθούσε το γεύμα, κυρίως τις καλές εποχές. Αργότερα θα γίνονταν ένας από τους πιο σημαντικούς κλάδους της ανθρώπινης δραστηριότητας. Γνωρίζουμε πως ο Λουκρήτιος εξηγεί την γέννηση της μουσικής από την μίμηση του τραγουδιού των πουλιών, η ίδια η ποίηση, σύμφωνα με αυτόν, αυτή η μουσική των λέξεων, ανταποκρίνεται στην ίδια προέλευση. *«Έτσι, λέει, ο χρόνος φέρνει στο φως σιγά-σιγά όλες τις ανακαλύψεις, και η ανθρώπινη λογική τις φανερώνει.»* (Λουκρήτιος).

Τέλος ο άνθρωπος, καθώς εκπολιτιζόταν όλο και περισσότερο, έμαθε να κτίζει πόλεις και κάστρα. Η γη χωρίστηκε ανάμεσα στους κατοίκους. Η θάλασσα μάλιστα γέμισε πανιά. Τα έθνη συνδέθηκαν με συνθήκες ανάλογες με αυτές που άλλοτε είχαν συνδέσει τα άτομα. Οι ποιητές, με τα τραγούδια τους, μετέφεραν τα γεγονότα στους απογόνους. Κατόπιν ανακαλύφθηκε η γραφή που χρησίμευσε για να κάνει στέρεη την μνήμη των ανθρώπων. Σε ότι αφορά την πρωτόγονη εποχή που προηγήθηκε από αυτή την εποχή του σχετικού πολιτισμού, χάθηκαν σιγά-σιγά όλα της τα ίχνη, και μόνο ο λογισμός μπορεί να ανασυνθέσει την ιστορία της ξεχασμένης αυτής εποχής.

. – Επίλογος του Λουκρήτιου : η συνολική άποψη για την πρόοδο της ανθρωπότητας.

Ο Επίλογος του Λουκρήτιου, μετά από αυτό το σχέδιο της ιστορίας της ανθρωπότητας, είναι πραγματικά μεγαλειώδης. Αποδίδει την ιδέα της προόδου στις πράξεις που παρουσίασε, και με την βεβαίωση της προόδου τελειώνει το 5^ο Βιβλίο. (V 1455) *«Η ναυσιπλοΐα, η γεωργία, η αρχιτεκτονική, η νομολογία, η τέχνη να σφυρηλατούν τα όπλα, να κατασκευάζουν δρόμους, να υφαίνουν ρούχα, όλες τις άλλες εφευρέσεις αυτού του είδους. Και μάλιστα οι τέχνες που προσφέρουν τέρψη στη ζωή, όπως η ποίηση, η ζωγραφική, η γλυπτική, γεννήθηκαν από την ανάγκη συγχρόνως με την εμπειρία και την ενεργητικότητα του μυαλού: είναι η ανάγκη και η εμπειρία που προοδευτικά δίδαξαν στους ανθρώπους να προοδεύουν βήμα-βήμα. Έτσι ο καιρός ξεσκεπάζει λίγο-λίγο όλες τις ανακαλύψεις, και η λογική τις βγάζει στο φως. Βλέπουμε τα πνεύματα το ένα μετά το άλλο να λάμπουν στις τέχνες, μέχρι να φτάσουν οι τέχνες τους στο πιο ψηλό σημείο.»*

Βλέπουμε ότι ο νόμος της προόδου εκφράστηκε με σαφήνεια από τον Λουκρήτιο, και όχι μόνο ήταν από τους πρώτους που τον εξέφρασε, αλλά κατά κάποιο τρόπο τον απέδειξε με την ίδια την επιστήμη, συμπεραίνοντας τον από την ιστορία του ανθρώπινου γένους. Ας παρατηρήσουμε εντούτοις ότι αυτή η θεωρία της πνευματικής και ηθικής προόδου του ανθρώπου, στον Λουκρήτιο όπως και στον δάσκαλό του, συνυπάρχει χωρίς αντίφαση με μια

άλλη θεωρία που αποτελούσε λογικό συμπέρασμα των ίδιων των βασικών αρχών της επικούρειας φιλοσοφίας: αυτή της τελικής αποσύνθεσης του κόσμου και του σταδιακού του μαρasmus. Η γη μας, σύμφωνα με τους επικούρειους, είναι ένας πλατύς οργανισμός, που υπόκειται όπως κάθε οργανισμός στην γήρανση και στον θάνατο. Δημιούργησε άλλοτε φυτά και όντα πολύ πιο ανθεκτικά από ότι σήμερα. Οι πρώτοι άνθρωποι είχαν οι ίδιοι ανάστημα και μυς πολύ πιο ανεπτυγμένους από τους δικούς μας. Αλλά αυτός ο μυϊκός εκφυλισμός δεν βρίσκεται καθόλου σε αντίθεση με την πνευματική πρόοδο. Ότι η γη μας καθώς γερνάει χάνει από τη θερμότητά της και την γονιμότητά της, ότι ο οργανισμός μας εκλεπτύνεται και φαίνεται να φτωχαίνει, το δέχονται οι σύγχρονοι σοφοί μαζί με τον Λουκρήτιο. Σε ότι αφορά την τελική αποσύνθεση, σε ότι αφορά τα ερείπια του κόσμου που τραγούδησε για πρώτη φορά ο Λουκρήτιος, μόνο αυτή θα μπορούσε χωρίς αμφιβολία να διακόψει με βία στην πορεία της την ανθρώπινη πρόοδο. Αλλά είναι ακόμα τόσο μακριά και τόσο αβέβαιη, για να πρέπει να ανησυχήσουμε υπέρμετρα. Είναι άλλο πράγμα να γνωρίζουμε εάν η πρόδος, είναι τελείως απροσδιόριστη και απεριορίστη, και άλλο πράγμα να γνωρίζουμε εάν υπάρχει: Και η επικούρεια φιλοσοφία βεβαίωσε την ύπαρξή της, και, στο βαθμό που μπορούσε να το κάνει στην εποχή της, την απέδειξε.

- Οι ιδέες του Λουκρήτιου εκφράστηκαν εκ νέου από τον Βιργίλιο και τον Οράτιο.

Οι ιδέες που εκφράζονται στο 5^ο Βιβλίο του *De natura rerum* ήσαν προφανώς πολύ καινούριες την εποχή του Λουκρήτιου, εάν κρίνουμε από την εντύπωση που προκάλεσαν στους συγχρόνους του. Πράγματι, βρίσκουμε στον Βιργίλιο και στον Οράτιο μια διπλή περίληψη αυτού του βιβλίου. Ο Βιργίλιος προσηλώθηκε κατά προτίμηση στην επικούρεια κοσμογονία. Σε ότι αφορά τον Οράτιο, πιο ηθικολόγος αυτός, κράτησε το μέρος που αφορά τον άνθρωπο. «Όταν πάνω στην καινούρια ακόμα γη σέρνονταν τα ανθρώπινα ζώα, απαίσιες και άφωνες αγέλες, μάλωναν πρώτα για τα βαλανίδια τους και για το κρησφύγετο τους με τα νύχια τους, τις γροθιές τους, μετά με ραβδιά, και καθώς προόδευαν με όλα τα όπλα που επινοούσε η ανάγκη. Αυτό κράτησε μέχρι την ώρα που ανακάλυψαν τη γλώσσα για να εκφράζουν τα αισθήματά τους και να ορίζουν τα πράγματα. Τότε σταμάτησε ο πόλεμος (κάθε ανθρώπου ενάντια σε κάθε άνθρωπο). Έχτισαν πόλεις που τις έζωσαν με τείχη, έφτιαξαν νόμους για να εμποδίσουν την κλοπή, την ληστεία και την μοιχεία... είναι ο φόβος της αδικίας που έκανε να φανταστούν το δίκαιο. Πρέπει να το ομολογήσουμε όταν ξαναγυρίζουμε στις αρχές και ξετυλίγουμε την ιστορία του κόσμου.» Ξαναβρίσκουμε για άλλη μια φορά στους στίχους αυτούς του Οράτιου την θεωρία μιας προόδου θεμελιωμένης σε κοινωνικό συμβόλαιο.

- Οι ίδιες ιδέες αναπτύχθηκαν από τον Σενέκα. Πως περνούν μεταβαλλόμενες από την αρχαιότητα στην σύγχρονη εποχή.

Λίγο αργότερα, ο Σενέκας, ο στωικός που τράφηκε με επικούρειες ιδέες, θα τοποθετηθεί εκ νέου πάνω στην άποψη που είχε τοποθετηθεί ο Λουκρήτιος στον επίλογο του 5^{ου} Βιβλίου. Θα θυμηθεί την εποχή που οι άνθρωποι ακόμα άξεστοι και νεόβγαλτοι γύριζαν ψηλαφιστά γύρο από την αλήθεια, όπου όλα ήταν καινούρια γι' αυτούς. Εντούτοις, μετά από προσπάθειες που τις επαναλάμβαναν, τα ίδια πράγματα έγιναν πιο εύκολα και πιο γνωστά. Και ο Σενέκας προσθέτει, πηγαίνοντας με φυσική επαγωγή από το παρελθόν στο μέλλον: «Θα έρθει καιρός που αυτά που είναι σήμερα κρυμμένα θα φανερωθούν στις επόμενες γενιές... Το μέλλον θα γνωρίσει αυτά που αγνοούμε, και θα εκπλαγεί που δεν γνωρίζουμε αυτά που ξέρει... Υπάρχουν μυστήρια που δεν σηκώνουν όλα τα πανιά τους σε μια μέρα. Η Ελευσίνα κρατά αποκαλύψεις για τους πιστούς που έρχονται να την ρωτήσουν. Η φύση δεν αφήνει με τη μια όλα τα μυστικά της. Η αλήθεια δεν προσφέρεται και δεν δίνεται απλόχερα σε όλα τα βλέμματα. Κρύβεται και κλείνεται στο

βάθος του ιερού: η εποχή μας αποκαλύπτει μια όψη της, οι αιώνες που θα ακολουθήσουν θα συμπληρώσουν τις υπόλοιπες.» (Σενέκας, Quest. Nat., vii.)

Ο θρίαμβος του χριστιανισμού κατέπνιξε για μεγάλο χρονικό διάστημα την ιδέα της προόδου. Θέλησαν να εξομοιώσουν την ιδέα της προόδου προς το καλύτερο με την ιουδαϊκή και χριστιανική αντίληψη για «την βασιλεία του Θεού» που αντιτίθεται στην παρούσα ζωή. Αλλά η αντίληψη αυτή για την βασιλεία του Θεού που πραγματοποιείται βίαια με την έλευση ενός Μεσσία, είναι τελείως διαφορετικό πράγμα από την αντίληψη μιας ανθρώπινης και φυσικής προόδου, μιας σταδιακής εξέλιξης, όλοι οι όροι της οποίας συνδέονται μεταξύ τους και διαδέχονται ο ένας τον άλλον χωρίς θαυματουργή παρέμβαση. **Υπάρχει ανάμεσα σ' αυτές τις δυο θεωρίες ολόκληρη η διαφορά που χωρίζει την επιστήμη από την θρησκεία και, σε κάποιες περιπτώσεις, από την δεισιδαιμονία.**

Η ιδέα της προόδου εμφανίστηκε ξανά μέσα στον μεσαίωνα από τον Roger Bacon κάτω από την έμπνευση του Σενέκα. Μπορούμε να την βρούμε επίσης στον Montaigne, τον συνεπή αναγνώστη του Σενέκα και τον δάσκαλο του Pascal. Αλλά κυρίως στον Francois Bacon, στον Descartes και στον Pascal, η ιδέα αυτή έλαμψε σε αντίθεση με αυτή της αυθεντίας. Στον Turgot και στον Condercet επιβεβαιώνεται με συλλογισμό και αναπτύσσεται σε όλες τις συνέπειες. Τέλος αργότερα θεμελιώνεται στην θεωρία της εξέλιξης, με την οποίαν βρισκόταν ήδη συγκεχυμένα αναμεμιγμένη στους επικούρειους.

3.- Αιτίες που παρεμπόδισαν την ανάπτυξη της ιδέας της προόδου στην αρχαιότητα.

Η ιδέα της προόδου γεννήθηκε στην αρχαιότητα. Και μάλιστα μας ήρθε από την αρχαιότητα και κυρίως από τα φυσιοκρατικά συστήματα. **Θα αναρωτηθούμε τι παρεμπόδισε την ανάπτυξη αυτής της ιδέας από τους αρχαίους στοχαστές.** Υπάρχουν γι' αυτό πολλές αιτίες. Η πρώτη, είναι επειδή έλειπε ακόμα από τους αρχαίους η κατηγορηματική επίδειξη της προόδου. Η ανθρωπότητα δεν είχε τότε τόσο προχωρήσει στο δρόμο της για να μπορεί να γυρίσει προς τα πίσω, και ασπαζόταν στο σύνολό της τον δρόμο που είχε διανυθεί. Ο Λουκρήτιος προσέφερε λοιπόν μεγάλη υπηρεσία στην ιδέα της προόδου, προσπαθώντας για πρώτη φορά να αντιτάξει στον θρύλο ένα είδος ιστορικού σχεδίου φτιαγμένου από μια σειρά συμπερασμάτων. Από τη στιγμή εκείνη, όπου λίγο φως βρέθηκε να ρίχνεται στις προηγούμενες εποχές, χρονολογείται η πρώτη διαπίστωση της προόδου. Αργότερα, στο μέτρο που η ιστορία θα γίνει και που οι αιώνες της ιστορίας θα διαδεχθούν τους μακρούς αιώνες του θρύλου, η ιδέα αυτή θα αναπτυχθεί και θα διεισδύσει περισσότερο από πριν στα πνεύματα.

Εντούτοις, κατά τον μεσαίωνα, συνάντησε ένα νέο εμπόδιο στην αυθεντία που αποτελεί τη βάση κάθε θρησκείας. Από αντίδραση εναντίον της αυθεντίας και της αποκάλυψης εμφανίστηκε ξανά η ιδέα της προόδου πιο λαμπερή τον δέκατο τρίτο και δέκατο έβδομο αιώνα. Η θρησκευτική αρχή με την οποίαν είχε βρεθεί πάντα λίγο πολύ σε αντίθεση από την προέλευσή της και που προσπαθούσε να την καταστρέψει, την ανάγκασε αντίθετα να ανανεωθεί και να εκδηλωθεί σε όλη της την πληρότητα.

Τέλος ας προσθέσουμε μια τελευταία αιτία που καθυστέρησε την ανάπτυξη της ιδέας της προόδου. Δεν είναι το παν να διαπιστώσουμε την πρόοδο, πρέπει να αντιληφθούμε την ηθική της αξία. Εάν αφήσουμε στην άκρη την ηθική άποψη για να τοποθετηθούμε αποκλειστικά στην επιστημονική άποψη, η πρόοδος δεν θα φάνει παρά σαν παραλλαγή, σαν πολλαπλασιασμός των αποτελεσμάτων: διαφοροποιεί τα έθιμα και τους νόμους, μεγαλώνει επ' άπειρον τις γνώσεις για την φύση, παράγει και τελειοποιεί τις τέχνες. **Μπορούμε να την δεχθούμε με αυτή τη μορφή, όπως κάποιοι σύγχρονοι απαισιόδοξοι, χωρίς να πιστεύουμε ότι συνιστά πραγματική και βαθειά βελτίωση. Με αυτή τη μορφή οι αρχαίοι, και κυρίως οι επικούρειοι την αποδέχονταν.** Οι επικούρειοι, αυτοί οι ωφελιμιστές, ζητούσαν να υπολογίσουν την αισθητή ωφέλεια που οι άνθρωποι κέρδιζαν από την πνευματική πρόοδο. Και,

από την άποψη της αισθητικότητας η πρόοδος φέρνει δυο αποτελέσματα: από την μια πλευρά τον πολλαπλασιασμό των αναγκών, από την άλλη πλευρά την διαφοροποίηση, τον εκλεπτυσμό των ηδονών. Αλλά ο πολλαπλασιασμός των αναγκών δεν είναι καλό πράγμα, σύμφωνα με τον Λουκρήτιο όπως και με τον Επίκουρο. Εάν δεν έχουμε ανάγκη παρά από ένα δέρμα ζώου για να μην κρυώνουμε, είμαστε πλέον τέλεια, είμαστε λιγότερο εκτεθειμένοι σε απογοητεύσεις και σε πόνους κάθε είδους, από ότι εάν έχουμε ανάγκη από ρούχα πιο πολυτελή. Από την άλλη πλευρά, ο εκλεπτυσμός των ηδονών δεν είναι ούτε και αυτός κάτι καλό, σύμφωνα με την επικούρεια φιλοσοφία, αυτή την λιτή θεωρία. Το να ποικίλεις την ηδονή, δεν σημαίνει να την αυξάνεις. Ο πολιτισμός, καθιστώντας την αισθητικότητα περισσότερο εξαισία, την καθιστά περισσότερο προσιτή *σε πόνους κάθε είδους*, που ξέφευγαν από τους πρωτόγονους. Από αυτή την άποψη, ο Λουκρήτιος φαίνεται να μέμφεται τις προόδους της βιομηχανίας και ακόμα και των τεχνών, όπως έκαναν οι παλιοί Ρωμαίοι, όπως το κάνουν όλες οι θρησκείες. Ο Λουκρήτιος δείχνει κάποια αδυναμία για τους ανθρώπους της πρώτης εποχής. Θαυμάζει τις εύκολες τους απολαύσεις – ζωηρές αν και άξεστες. Έχει μνησικακία εναντία στον πολιτισμό μας. Ο ασκητισμός είναι ο εχθρός της προόδου, και υπάρχει ασκητισμός στην επικούρεια φιλοσοφία, τόσο μαλακός στην εμφάνιση, όπως στον στωικισμό, όπως στις περισσότερες φιλοσοφίες της αρχαιότητας ή στις θρησκείες. Η επικούρεια φιλοσοφία ήταν ένα σύστημα πολύ κλειστό για να μπορέσει να αντιληφθεί σε όλο της το βάθος την ιδέα της προόδου. Είδαμε ότι συνέπραξε για να την διεγείρει. Ανήκε σε πιο σύγχρονες θεωρίες να αναπτύξουν αυτή την ακόμα ατελή ιδέα και να μεταδώσουν στην ανθρωπότητα μια πιο πλήρη συναίσθηση της εσωτερικής εργασίας που χωρίς σταματημό εκπληρώνεται σ' αυτήν.

17-1-2013

Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης.